

LELKÉSZEK A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN

Rigó Róbert

Jelen tanulmányomban egyrészt a HIT 2018 konferenciakötetben megjelent írásomat¹ szeretném kiegészíteni és pontosítani, másrészt három lelkész esetében alaposabban bemutatom a téészesítés során elszenvedett megpróbáltatásaikat. Több jelentős szerző szerint is a kommunista diktatúra időszakában a református egyház hitelvesztése, hívei számának csökkenése elsősorban a kollektivizálásban betöltött „aktív, agitátori” szerepére vezethető vissza. Balog Zoltán lelkész a rendszerváltás időszakában fogalmazta meg, hogy a református egyház cserbenhagyta a vidéki parasztságot a kollektivizálás folyamatában, ami megbontotta a bizalmat az egyház és a hívek között, és ezt a történetet nem sikerült 1989-ig feldolgozni, – hozzátehetjük, hogy a mai napig sem.

„Az egyház szinte kizárólagos tagságát képező parasztságot a központi akarat a szovjet kolhozrendszer mintájára tsz-ekbe kényszerítette. [...] Egyházunk hívei ebben a helyzetben az egyháztól nem kaptak semmiféle segítséget. [...] Hivatalosan (az egyházi vezetők nyilatkozataiban) az új rendszer mellé álltunk, így elhatároltuk magunkat saját, „konzervatív, reakciós bázisunktól”. Ennek az útnak következménye csak a hitelvesztés lehetett.”²

A parasztság meggyőzésében a református egyháznak és azon belül a Bácskiskunsági Egyházmegyének jelentős szerepet szánt a hatalom. A református egyháznak azért is lehetett kiemelkedő szerepe a falvakban, a mezőgazdaságból élő paraszti társadalom életében, mert az 1930-as években az egyház tag-

¹ Rigó Róbert: Kettős szorításban. A Bácskiskunsági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960), in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019, 295–315.

² Balog Zoltán: Vitairat a református egyházzól Magyarországon. *Beszélő*, 1989/2. szám.

ságának mintegy 80%-a falvakban élt.³ Ladányi Sándor egyháztörténész szerint a kollektivizálás ezért a református egyház

„fenntartó rétege egzisztenciális érdeke elleni támadás is volt. [...] Ez volt talán a legtöbbeket érintő durva beavatkozás az egyházak belső életébe, funkciójába: az igehirdetésbe, és ez idegenítette el a legtöbb embert az egyháztól. [...] A lelkipásztorok zöme világosan látta, hogy ezeket a „prédikációkat” a paraszti tömegeknek, egyháztagsaiknak, azok gerincét alkotó ún. „középparasztságnak” nem mondhatják el, egyrészt és főként azért, mert ez nem az Isten üzenete, másrészt, mert azok még jobban elidegenítenék őket az egyháztól, pedig sokan még támaszt reméltek, vigasztalást kerestek Isten Igéjében, különösen az ébredés által érintett vidékeken. Az egyházak vezetői pedig erőltették, ellenőrizték e feladat végrehajtását. Az ellenszegülők, megtagadók ellen keményen felléptek, kegyetlenül megindult az eljárás ellenük mind az egyházhatósági, mind a világi, állambiztonsági, rendőri szervek részéről. Ugyanakkor ezen a ponton vesztette el az egyházi felső vezetés a lelkipásztori kar és a hívő tömegek, az egyháztagság bizalmát és kerültek mindinkább egymással szembe – ami egyáltalán nem volt a pártvezetés szándékával ellentétes, sőt, számos adatunk van arra, hogy éket verjenek »az alsó- és felsőpapság«, valamint az egyházi vezetők és a tagság közé.”⁴

Mindkét idézet jól megvilágítja, hogy a 20. század második felének erőszakos társadalom-átalakításában, a kényszerkollektivizálásban, – amikor a magyar társadalom legnépesebb rétegét, a parasztságot fosztották meg földjétől, mezőgazdasági eszközeinek, állatállományának jelentős részétől, – és e folyamat támogatásában, „olajozásában” a református egyháznak jelentős szerepet szánt a hatalom. A parasztokat csak az állam által megszervezett kényszerítő eszközökkel lehetett rávenni a belépési nyilatkozat aláírására. A pártállami érdekeket kiszolgáló egyházvezetés a nyomásgyakorlás és a megfélemlítés változatos eszközeivel igyekezett rávenni a vidéki lelkészeket, hogy győzzék meg, segítsék a döntés meghozásában a híveiket – akik az egyházközségük legnagyobb, meghatározó bázisát adták, – a tévesz gazdálkodás előnyeiről, az

³ Ladányi Sándor: A református egyház (1919–1944), in Kollega Tarsoly István (szerk.): Magyarország a XX. században, II. kötet, Babits Kiadó, Szekszárd, 2000, 312.

⁴ Ladányi Sándor: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőben történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 2006, 29–30.

„ősi földekről” való lemondásról. Tehát markáns erőszak és nyomásgyakorlás jelent meg a pártállam és az egyházi vezetés felől is. A fokozott nyomásgyakorlást, nem ritkán a tényleges fizikai erőszakot, igyekeztek az önkéntesség burkába csomagolni. Ennek az erőszaknak, nyomásgyakorlásnak a falvakban, mezővárosokban élő parasztok és lelkészek voltak az elszenvedői, akiket igyekeztek egymás ellen fordítani.

Jelen tanulmányomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy ebben az évekig tartó kiélezett helyzetben milyen ellenállási és együttműködési stratégiákkal, technikákkal próbáltak a lelkészek reagálni a helyi tanácsi vezetők, az állami egyházügyi hivatal megyei képviselői és az egyházi vezetés, a püspök és az esperes nyomására? Milyen alapon választottak eltérő technikákat, ez mennyire volt tudatos, és ezeknek milyen következményei lettek?

A kérdések megválaszolásához többféle forrástípusra támaszkodtam, egyrészt a Bácskiskunsági Református Egyházmegye tévesztéssel kapcsolatos lelkészi jelentéseire, másrészt Balla Árpád kötetben megjelent 1955-ös „leveleire”, harmadrészt interjúkra és végül egyéb levéltári dokumentumokra.

A református lelkészek jelentéseit, iratait az ellenállás (rezisztencia, aktivitást feltételező), a szembenállás (passzív ellenállás) és az együttműködés (kollaboráció) mezőben igyekszem értelmezni – a szituációtól, interakciótól függően határoztam meg, hogy mit is értek ezek alatt. Több beazonosítható interakcióban a források alapján próbálok tipikus viselkedésformákat megragadni, és azokat elhelyezni az ellenállás, a szembenállás vagy együttműködés terében, tudva azt, hogy ezek a viselkedésformák rendszerint nem mutatnak életemen át tartó kontinuitást, teljesen következetes viselkedést, főleg nem a kommunista diktatúra időszakában.⁵ Vinthagen és Johansson megállapítása szerint „az ellenállás egy összetett, interaktív helyzet, és a különböző terminológiák ennek az interakciónak a különböző aspektusokból történő értelmezését teszik lehetővé”.⁶ Szerintük a mindennapi ellenállás gyakorlatát kétféleképpen elemezhetjük, egyfelől mint a mindennapi élet részét, másfelől

⁵ A fogalmak részletes ismertetésétől, meghatározásától eltekintek, erre vonatkozóan Kiss Réka és Nagy Károly Zsolt tanulmányait tekintem meghatározónak. Kiss Réka: Legális–illegális–féllegális. Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években. Források és a megismerés határai, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagymány, Identitás, Történelem*, L'Harmattan – Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019, 239–273.; Nagy Károly Zsolt: „A szív teljességéből szól a száj.” „Tikkek” és „kacsintások” a (kulturális) ellenállás értelmezésében. in *uo.*, 273–295.

⁶ Nagy: „A szív teljességéből szól a száj.”, 278.

mint a hatalommal szembeni ellenállás kifejezésének eszközét. „A jelenségek értelmezése ugyanis kontextustól függően változik.”⁷ Az egyházmegye lelkészeinek az 1950-es években több alkalommal kellett jelentést készíteniük, hogy miként segítették a parasztokat a téeszbe való belépésben, ezek alapján próbálom megragadni az ellenállás és együttműködés gyakorlatát.

Az elemzéshez szükséges rögzítenünk az interakció körülményeit. Az 1945-ös radikális földtulajdon átalakítást követően három évvel, 1948-ban a pártállam vezetése hirdette meg szovjet mintára a kollektivizálást, a kulákiüldözést és a földből élők gazdasági ellehetetlenítését. A téeszítés 1948-tól 1962-ig elhúzódott, a folyamatnak voltak keményebb időszakai, amikor tömegesen léptek be a szövetkezetekbe és voltak enyhülési időszakok, amikor tömegesen léptek ki belőlük.

A lelkészeknek a Bácskiskunsági Református Egyházmegyében 1952 és 1959 között négy alkalommal kellett jelentést készíteniük a mezőgazdaság helyzetével, a kollektivizálás előrehaladásával kapcsolatosan. A lelkészeknek az első ilyen jelentést Pap Géza esperes számára 1954 márciusában kellett megírniuk, amelyben arról kellett beszámolniuk, hogy az igehirdetéseikben milyen módon hívják fel a figyelmet a mezőgazdasági munka fontosságára, hogyan buzdítják a híveket a fokozott munkavégzésre, és ezt hogyan tárgyalják meg a presbitériumban, lelkész körökben. A második beszámolót 1955. október végén kellett elkészíteni, ebben az egyházközség területén működő termelőszövetkezetekről, a szövetkezeti gazdálkodás aktuális helyzetéről és ebben a lelkész aktív szerepvállalásának mikéntjéről kellett jelenteni. Ezek rendszerint elég részletesek, jól rögzítik a pillanatnyi állapotot. A lelkészeknek a harmadik jelentést 1956 februárjában kellett megírniuk, amiben arról kellett jelenteniük, hogy ők személy szerint mit tettek a szövetkezeti gazdálkodás előmozdítása érdekében. A negyedik jelentést 1959 őszén, az újonnan hivatalba lévő esperes, dr. Balogh László kérte be, amiben arról kellett írniuk a lelkészeknek, hogy a megyében éppen folyamatban lévő kényszerkollektivizálás idején miért nem halad megfelelően a mezőgazdasági munka.⁸ A jelentésekkel kapcsolatosan megállapíthatjuk, hogy az adott időszak politikai hangulatát, az éppen aktuális politikai helyzetet jól leképezik. Például Nagy Imre agrárpolitikája kapcsán a lelkészek a falvakban jelentős optimizmusról, biza-

⁷ Ua.

⁸ A kényszerkollektivizálás megyei folyamatáról bővebben írtam, ld. Rigó Róbert: *Kényszerkollektivizálás Kecskemét térségében*, in Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dilás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019, 103–121.

lomról, munkakedvről számoltak be, míg Nagy Imre bukása után az elkese-
redésről, a fokozódó kényszerkollektivizálási nyomásról írtak.

Az első jelentés előzménye az 1954. február 23–24-én tartott országos es-
peresi konferencia volt. Ezt követően Bereczky Albert dunamelléki, Győry
Elemér dunántúli és Péter János tiszavidéki püspök közös körlevelet intézett
a gyülekezetekhez, a kormány új agrárpolitikájának támogatására vonatkozó-
an, amit a március 7-i istentiszteleteken olvastak fel. A Bácskiskunsági Re-
formátus Egyházmegye 1954. március 5-én Kecskeméten tartott lelkésztestü-
leti gyűlésén Pap Géza esperes elrendelte, hogy a jelentést minden lelkésznek
el kell készítenie. Az értekezleten előadást tartott Fekete Sándor budapesti
esperes, valamint Finta István püspöki titkár, az Egyetemes Konvent külügyi
és sajtóügyi előadója és Pap Géza az új mezőgazdasági programról és arról,
hogy az egyház hogyan tudja ezt segíteni, támogatni. Hatvani Lajos kiskun-
félegyházi lelkész beszámolójából tudjuk, hogy a kecskeméti lelkészi értekez-
leten Fekete Sándor esperes ismertette az új mezőgazdasági programot és az
egyházi szolgálat lehetőségeit. „Isten munkatársai vagyunk” – hangzott el az
értekezleten. Hatvani megállapította, hogy az új program kapcsán sokakban
bizalmatlanság, félelem támadt, azon tanakodtak, vajon mi állhat mögötte.
Finta István püspöki titkár hangsúlyozta az értekezleten, hogy az egyház se-
gíteni szeretné ezt a folyamatot. Pap Géza esperes megállapította, hogy az
életünk motorja nem lehet az önzés.

Az 1955 októberében és az 1956 februárjában írt jelentések már Rákosi
Mátyás resztalinizációs időszakában születtek. A Magyar Dolgozók Pártja
(továbbiakban MDP) 1955. márciusi ülésén Nagy Imrét menesztették, és újra
Rákosi kezébe került az irányítás, majd hamarosan megkezdődött a vissza-
rendeződés. Egymást követték az „engedékenységet” felülről rendelkezők:
érvénytelenítették a hároméves adó- és beszolgáltatási engedményeket, a
gazdák terheit ismét megemelték, korlátozták a mezőgazdasági termékek
szabadpiaci forgalmát, a beszolgáltatási kvótákat megemelték és kiterjesztet-
ték a termelősövetkezetekre is. Ismét durva kényszerítőeszközöket alkal-
maztak a gazdákkal szemben a téeszbe történő belépésük érdekében.⁹

A negyedik jelentésre már az 1956-os forradalom leverését és megtorlását
követően, 1959. október végén, november elején került sor. A Magyar Szocia-
lista Munkáspárt (továbbiakban MSZMP) Központi Bizottsága 1959 február-
jában megjelent kormányhatározata szerint igyekezett felgyorsítani a teljes-
körű kollektivizálást, melynek során „a régi bevált módszereket” igyekeztek

⁹ Gyarmati György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Budapest, Allambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Rubicon, 2011. 359–365.

újabb technikákkal kiegészíteni. Ez rendszerint az erőszak, a brutalitás fokozását, a folyamat felgyorsítását és totalitását jelentette. A kényszerkollektivizálás folyamatában Bács-Kiskun megyére 1959 végén, 1960 első hónapjaiban került sor.¹⁰

Azt megállapíthatjuk, hogy a hagyományos parasztság foggal-körömmel ragaszkodott a földjéhez, a gazdaságához, és amíg csak lehetett nem lépett be a termelőszövetkezetbe, illetve amint lehetett – mint például Nagy Imre miniszterelnöksége idején – kilépett belőle. A magántulajdonra, az önállóságra, az önellátásra, a teljesítményre és a szívós munkára épülő paraszti gondolkodástól mi sem állt távolabb, mint a tulajdonról, a földről, az állatállományról való lemondás és a közös gazdálkodás gondolata. A Duna–Tisza közti tanyás, mezővárosi paraszti gondolkodástól, értékrendtől nagyon távol állt a kollektív gazdálkodás eszméje. Különösen távol állt tőlük Kecskemét térségében, ahol az egyre nagyobb paraszti földtulajdon kategóriákban a református gazdák aránya fokozatosan növekedett. A földből élő emberek a természetközeli életmódjukból fakadóan és a korábban élénk belmissziós munka miatt erősen kötődtek a vallásukhoz, mindennapjaikban meghatározó szerepet játszott a teremtő Istennel való hagyományos és szerves kapcsolatuk. Tehát a református egyház bázisát adó birtokos parasztság a végsőig igyekezett ellenállni a hatalom kollektivizálási nyomásának. A pártállammal szorosan együttműködő református egyházvezetés püspöki, esperesi szinten a téveszesítés ügye mellé állt, különféle fórumok (körlevelek, kiadványok, értekezletek, konferenciák, továbbképzések) segítségével gyakoroltak nyomást a gyülekezeti lelkészekre, hogy győzködjék, agitálják a híveiket a kollektív gazdálkodás érdekében a téeszbe történő belépésre. A lelkészekre nyomást gyakoroltak, hogy az igehirdetésben a gazdasági, megélhetési kérdésekkel is foglalkozzanak. A lelkészek a rájuk nehezedő felsőbb nyomás terhe mellett a gyülekezet tagjai között éltek, beszélgettek velük az őket leginkább foglalkoztató gazdasági, életmódbeli problémákról, az ellehetetlenítésükről. Ezeknek a korabeli, négy szemközti beszélgetéseknek a tényleges tartalmára vonatkozóan legfeljebb szórványosan maradtak fenn források. Mi csak a lelkészek írásos jelentéseit, beszámolóit ismerjük, amit a felettes szervek vártak el tőlük, az agitációs tevékenységükre vonatkozóan. A források értelmezése, megértése szempontjából ez a kényszerítő keletkezési szituáció meghatározó fontosságú. A lelkészi jelentésekkel kapcsolatosan két kérdést érdemes feltennünk: Mit írtak le a lelkészek jelentéseikben? Hogyan, milyen módon írták meg a jelentéseiket?

¹⁰ Rigó: Kényszerkollektivizálás, 106–107.

A jelentések tartalmára vonatkozóan a lelkészek az alábbi stratégiák mentén írhatták le a beszámolójukat:

- I. A lelkész megfogalmazhatta úgy a jelentését, hogy azt írta le, amit a vezetés, a felettese elvárt tőle. A lelkész valószínűsíthette, hogy a jelentése az Állami Egyházügyi Hivatalhoz (továbbiakban ÁEH) is el fog jutni. Ilyen esetben a lelkész rögzítette, hogy miként győzködte a parasztokat a szövetkezeti gazdálkodás előnyeiről. Ezt együttműködő, a hatalmi elvárásoknak megfelelni törekvő stratégiának tekinthetjük.
- II. A lelkész sorra vehette jelentésében azokat a problémákat, nehézségeket, amik miatt a parasztok nem akartak belépni a téeszbe. A lelkészek azonosultak a parasztság érveivel, szembenállásával, és ezeket az érveket emelték ki írásukban. Ezt a választ szembenállónak tekinthetjük, mert nem a téeszésítést támogatták, hanem az azzal szembeni paraszti érveket hangsúlyozták.
- III. A lelkészek egy része rögzítette, hogy ők, mint lelkészek nem győzködhetik a gazdákat arról, hogy lépjenek be a termelőszövetkezetbe. Tehát elhárították a feladatot, arra hivatkozva, hogy a hívek nem ezt várják tőlük, hanem az Ige hirdetését, illetve kiemelték, hogy ha erőltetik a kollektivizálás témáját, elveszítik a híveik bizalmát, kiürül a templom. Gyakorlatilag leírták, hogy a téeszésítés melletti kiállásuk a gyülekezetük, az egyházuk, érdekei ellen van, azaz kritikát fogalmaztak meg az előljáróik nyomásgyakorló döntésével szemben. Ezt ellenálló magtartásformának tartom.

A második kérdésre a hogyan, milyen módon írta meg a lelkész a jelentését a feletteseinek, szintén megalkothatunk az eltérő stratégiák mentén egy hasonló tipológiát:

- I. A lelkész az elvárásoknak megfelelően elkészítette, és időben elküldte a jelentését. Ezt tekinthetjük együttműködő magatartásnak.
- II. A lelkész csak részben teljesítette a jelentési kötelezettségét. Az egyik technika erre az volt, hogy egy-két mondatban, röviden, semmitmondóan írta le a tapasztalatait, a másik az, hogy részletesen írt, de nem arról, amit elvártak tőle. Adott le valamit, de nem az elvárásoknak megfelelően. Ezt szembenállásnak tartom.
- III. A lelkész egyáltalán nem teljesítette az elvárt feladatot, nem adott le jelentést, nem foglalkozott a felettesének az elvárásával. Az adott korszak ismeretében ezt ellenállásnak tekintem.

Ezeket a jelentéstípusokat a továbbiakban néhány tipikus forrással szeretném jobban megvilágítani. A jelentések tartalmi vonatkozásában együttműködő jelentést írt Kiskunhalasról Ulakcsai Antal 1955. október 29-én. Megállapította, hogy

„a városunkban folyó komoly és hűséges felvilágosító munka eredményeként legújabbban a református vallású gazdák, illetve kisparasztok közül is sokan váltak híveivé és pionirjeivé a szövetkezeti gondolatnak. [...] A személyes beszélgetésekben, gyülekezeti alkalmakon és ígéhirdetésekből a fejlődés és a felemelkedés útjára kell terelgetni gazdáinkat. A református vallású tsz tagokat hűségesebb és becsületesebb munkára, helytállásra kell serkenteni.”¹¹

Katymárról Katona Miklós 1955 októberében azt írta, hogy a faluban öt hármas típusú és egy egyes típusú téesz van, rögzítette téeszneként a református vallású tagok számát, majd megállapította, hogy az egyes típusú „Új Élet” téesznek négy presbiter tagja van. Majd leírta, annak érdekében, hogy az említett presbiterek a „fejlettebb” hármas típusú szövetkezetbe lépjenek be, az imaközösségükben imádkozott a „helyes” döntésük érdekében:

„Ez utóbbi négy presbiterért sokat harcoltam eddig, hogy lépjenek be a hármas típusú termelőszövetkezetbe, de sajnos eddig eredménytelenül. Amikor a döntés napja volt, hogy az egyes vagy a hármasba lépnek be, személyesen felkerestem őket, és igei alapon mutattam reá a közös gazdálkodás előnyeire és a közös úton való járás isteni parancsára. Sőt, amíg ők tárgyaltak, hogy miként döntsenek, ugyanabban az időpontban a mi kicsiny imaközösségünk őszinte hittel imádkozott az ő helyes döntésükért. Hiszem, hogy a további imádságainknak mégis csak meglesz az eredménye, és ez a négy presbiterünk is meglátja nemcsak félig, hanem teljesen a helyes utat, és dönt a hármas típus mellett. Akik már megértették a közös úton való járás isteni parancsát, nem lankadunk meg a többiekért imádkozni.”

1956 februárjában Gyarmathy László Lajosmizséről azt írta, hogy felkereste a tanács vezetőségét, elbeszélgetett velük,

„és felajánlottam a lehetőség szerinti készséges közreműködésemet. Különösképpen községünk Berénybene nevű tanyai részén, ahol a református vallású egyháztagjaink egy tömbben laknak. A községi tanács részéről

¹¹ Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (továbbiakban KREL) Egyházmegyei iratok, Ígéhirdetések A/III c. 6. Lelkipásztorok tevékenysége a téeszítés és a mezőgazdasági munkák kapcsán. (A további jelentések és az idézetek ebből a levéltári anyagból származnak.)

is sok megértést és jóindulatot tapasztaltam egyházunk felé. Igehirdetéseimben igyekeztem az önzés és egyéb közösségellenes emberi bűnök viszásságát megmutatni és az evangélium mondanivalóját az egymás iránti felelősségről és egymás terheinek hordozásáról megvilágítani.”

Mindhárom szövegrészletről megállapíthatjuk, hogy a lelkészek igyekeztek bizonygatni jelentésükben, hogy ők személyesen milyen jelentős erőfeszítést tettek, aktív tevékenységet fejtettek ki a gazdák meggyőzése érdekében, hogy belépjenek a téeszbe: „komoly és hűséges felvilágosító munka eredményeként”, „személyes beszélgetésekben, gyülekezeti alkalmakon és igehirdetéseken a felemelkedés útjára kell terelgetni gazdáinkat”, „munkára, helytállásra kell serkenteni”, „sokat harcoltam, hogy lépjenek be.” A lelkészek rendszeresen arra hivatkoztak, hogy bibliai igeszakaszok alapján, azaz Isten tanítása szerint érvelnek a gazdáknak a téeszbe történő belépése mellett. 1959 novemberében Szakács Gyula megyei egyházügyi főelőadó a jelentésében református részről Lajosmizse lelkipásztorát, Gyarmati Lászlót (sic!)¹² emelte ki, „mint aki nagyban segítette a párt programjának megvalósítását, de mellette továbbra is szilárdan lehetett számítani olyan jól bevált papkaderekre, mint Pap Géza vagy Ulakcsai Antal”.¹³ 1959-ben Gyarmathy László a járási népfrentbizottság tagja volt, Ulakcsai Antal pedig a kiskunhalasi városi népfrentbizottságnak.

A szembenálló tartalmat megfogalmazó jelentésekre jó példák azok a szövegek, amelyekben a lelkész azokat az érveket vette sorra, amiért a parasztok jogos és racionális módon álltak szemben a szövetkezeti gazdálkodással. Például a szőlőtermesztéséről nevezetes Soltvadkertről, dr. Körpöly Kálmán lelkész 1955. október 29-én írta, hogy helyben mi alapján ítélik meg a gazdákat, hogyan gondolkodnak a helyi emberek:

„A soltvadkerti ember szemében ugyanis a munkásságnak a fokmérője az, hogy valaki hogyan gondolja a szőlőjét, és bizony nagyon sok tsz-szőlőt annyira ellepett a gaz, hogy nem lehet látni szőlő-e vagy parlag-föld. Ezeket a hiányosságokat is mielőbb pótolni kellene, akkor talán a tsz-ek több vonzóerőt gyakorolnának Soltvadkert szorgalmas, munkaszerető népére. A jó példa mindig többet ér és meggyőzőbb, mint akármilyen propaganda.”

¹² Gyarmathy László a jelentését ebben a formában írta alá, Szakács Gyula megyei ÁEH főelőadó következetesen Gyarmati írásmóddal írta a nevét.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BKML) XXXV. 1. fond, 9. cs. 50. ő. e., „Jelentés Bács-Kiskun megye egyházpolitikai helyzetéről és a feladatokról”. 001/15/1959. Kelt: Kecskemét, 1959. november 17. 12. o.

Szankról Dobos Károly 1955 októberében a helyzetismertetést követően tért rá a saját „agitációs” szerepének a bemutatására:

„A presbiterekkel, hívekkel közös és magánbeszélgetésben sokszor volt szó a közös gazdálkodásról. Mivel azonban az előző években sok tsz földet felvert a gaz kellő munkaerő hiánya miatt, s a juttatás is kevés volt, ez rossz reklám volt a kívülállók felé. Híveink különösen e kettő miatt tartózkodtak a belépéstől mondván, hogy az ő egyénileg művelt földjük jobban megművelve több terményt hoz, s több hasznot hajt nekik és az országnak is. Csakis a jobb és több termelés, s több juttatás fogja az új tagokat vonzani.”

Mindketten megfogalmazták, hogy a téeszekben nem művelik meg rendszeresen a földet, elgazosodik, gazdátlan, ami a paraszti kultúrában bűnnek, terhányságnak, nemtörődömségnek számított, és az ilyen birtokkal rendelkező embereket elítélték. Megállapították, hogy ha a téeszekben tisztességes munka, gazdálkodás folyna, akkor kevésbé idegenkednének tőle a paraszttok. Tehát a lelkészek megfogalmazták, hogy a paraszttoknak igazuk van, a racionális termelés feltételeiről nem akarnak lemondani és egy rosszul működő, irracionális gazdálkodást folytató téesz munkásaivá válni.

Az ellenálló típusba azokat a jelentéseket sorolhatjuk, amelyekben a lelkész kiáll az egyház érdeke mellett, és leírja, hogy a téeszésítés a református hívek elleni akció, és ebben ők mint lelkészek nem vehetnek részt, mert elvesztik az egyház legjelentősebb helyi bázisát, a birtokos parasztságot.

Soltról Csikai Kálmán 1955. október végén leírta, hogy: „a gyülekezet legnagyobb része hallani sem akar a közös gazdálkodásról, a konventi körlevél felolvasása, a presbiteri megbeszélés híre sok ellenvéleményt, kritikát váltott ki, és némelyek véleménye szerint ennek következménye a templom látogatottság feltűnő csökkenése is.” Csikai Kálmán pár hónappal később, 1956 tavaszán írt jelentésében megjegyezte, hogy a

„presbiterekkel beszélgetés és összejöveteleken tanítás keretében többször is elővettük a kérdést. Nagy merevség és elutasítás van és jelentkezik már az ügy felvetésénél is. [...] A gyülekezetünk tagjai és presbitériumunk tagjai részéről határozottan megállapítható ellenszenv, bizalmatlanság jelentkezik szolgálatom, magatartásom iránt a tsz és a közösségi élet, elvi és gyakorlati kérdéseivel foglalkozásom, szolgálataim miatt.”

Dr. Körpöly Kálmán Soltvadkertről 1956. február 9-én leírta, hogy „családlátogatásokkor és a keddi és pénteki gondnoki fogadó órákon, amikor a gyülekezet tagjainak jórésze megfordul a lelkészi hivatalban, beszélgetünk ró-

la. A hívek nagyobbik része nagyon ellene van”. Bede Gyula dunapataji lelkész ekkoriban írt jelentésében szintén megállapította, hogy csak egyetlen igehirdetésében utalt a tervgazdaságra, de a „következő presbiteri gyűlésen maga a presbitérium kért, hogy igehirdetéseimben lehetőség szerint kerüljem az ilyen vonatkozásokat, mert a gyülekezet tagjaiban ez nem jó visszhangot kelt”.

Megállapíthatjuk, hogy a lelkészek egy része egyértelműen jelezte előljárói felé, hogy ha a presbiterok és a hívek körében a téeszről, annak az előnyeiről próbál meg beszélni, akkor az konfliktusos helyzetet eredményez. Ilyenkor a parasztok mereven elzárkóznak a témától, a lelkésszel szemben ellenszenv, bizalmatlanság alakul ki bennük, elfordulnak tőle és az egyháztól is. Vietorisz Lajos lelkész jelentéséből azonban az is megállapítható, hogy a református egyházban számoltak azzal a kockázattal, hogy ezeknek a témáknak a feszegetésével a lelkészt ellenségnek fogják tekinteni az egyház tagjai. Vietorisz Lajos, Vaskút, Csátalja és Gara falvak lelkésze 1954. április 22-én jelentésében leírta, hogy a református hívek felé a lelkészeknek:

„azokban a dolgokban is Mózesükké és prófétáikká kell válnunk – amint Szamosközi István mondta Baján március 12-én –, amelyek az ő anyagi dolgaikkal, mindennapi életükkel, megélhetésükkel szorosan összetartoznak. [...] Tehát törődni kell a mindennapi gondjaikkal, bajaikkal, s Isten munkatársaivá válva, mint az egyház megbízottai és Jézus Krisztus szolgálói, ezen a téren is – ha nem is tanítóivá kell válnunk, de javukra – mellettük kell állnunk, még akkor is, ha esetleg ellenségeknek néznek bennünket. [...] Általában azt mondhatom a gyülekezetekben nyert tapasztalataim alapján, hogy első pillanatban a gyülekezet tagjai – akik jórészt földdel foglalkoznak, mint tsz tagok, ÁG alkalmazottak vagy dolgozó parasztok – meghökkennek, és azt mondják, miért kell a lelkésznek ilyenekkel foglalkozni.”

Arra vonatkozóan, hogy a lelkészek hogyan, milyen módon készítették el a jelentéseiket megállapíthatjuk, hogy többségében részletesen, több oldalban írták meg beszámolójukat, és határidőre elküldték az esperesnek. A folyamat már az új egyházmegye felállítása és az új esperes kinevezését követően 1952-ben elkezdődött, amikor a karácsonyi és újévi prédikációkat kellett leadni az esperesen keresztül a püspöki hivatalba. Ekkor az egyházmegye minden egyes lelképásztora leadta a prédikációját, amiről részletekbe menő, személyekre lebontott, igen kritikus összefoglaló jelentést készítettek. 1954-ben az egyházmegyei lelkésztestületi ülésen esperesi felszólításra mindenkinek el kellett készítenie a jelentését, mind a 45 be is érkezett, ezek terjedelmesek,

részletesek, van közöttük hét oldalas is. Később a lelkészi jelentések rövidebbek lettek, és gyakrabban előfordult, hogy nem adták le.

A jelentések részbeni teljesítésére az egyik stratégia a nagyon rövid, néhány mondatos beszámoló készítése volt. Például Kiskőrösről dr. Vincze Ferenc egy nyílt levelezőlapra 1955 októberében a következőket írta: „Nagytiszteletű Esperes Úr! Jelentem, hogy a szövetkezeti gazdálkodás kérdésével felsőbb hatóságaink útmutatása szerint foglalkoztunk, és egyházközségünk területén öt működő tszcs van. Kiváló tisztelettel”, végül aláírta és elküldte. Vargha Tamás nyugdíjazását követően 1956 februárjában Kunszentmiklósról csak egy elharmadolt lapon küldte el az alábbi szöveget: „Jelentem, hogy a közös gazdálkodás ügyében a magam számára csak azt a feladatot látom, hogy az igét az »egymás terhét hordozzátok« szellemében hirdessem. Ennek igyekeztem is eleget tenni.” A jelentések részbeni teljesítésére a másik stratégia az volt, hogy részletesen megírta a lelkész a beszámolóját, de nem arról, hogy mit tett a tévesbe lépés előmozdítása érdekében, hanem arról, hogy a parasztok milyen okok miatt idegenkednek a közös gazdálkodástól. Dobos Károly 1956. február elején írt jelentésében ezeket az okokat hat pontban gyűjtötte össze és mutatta be viszonylag részletesen.

Az ellenálló lelkészi stratégiára megfelelő technika lehetett, ha nem teljesítette a kötelezettségét, azaz nem adott le semmit az esperesnek. 1959 októberében dr. Balogh László kért be utoljára jelentést arra vonatkozóan, hogy a mezőgazdasági munkák miért nem haladnak megfelelően a megyében akkor kezdődő kényszerkollektivizálás időszakában. A jelentéseket az esperes összesítve küldte tovább Szakács Gyula egyházügyi főelőadónak, ebben megalapította, hogy a 45 megyei lelkésztől a határidőig 33 jelentés érkezett be, 11 gyülekezet lelkésze „betegség, költözködés és általam nem ismert ok miatt, s egy helyen hol nincs lelkész, nem küldött jelentést.” Tehát a lelkészek háromnegyede leadta a jelentését, negyedük egyáltalán nem adott le írásos anyagot az esperes felé. Összességében megállapíthatjuk, hogy idővel a lelkészek egyre rövidebb, sablonosabb jelentést adtak le, és jelentős részük egyáltalán nem adott le semmit. Ekkor a hatalom már nem várt a korábbi időszakhoz képest aktív szerepvállalást a lelkészekről a kényszerkollektivizálás folyamatában, inkább a semleges várakozó álláspontot részesítette előnyben.¹⁴

¹⁴ Soós Viktor Attila: Az egyházak és a kényszerkollektivizálás. Egy 1962-es felmérés szempontjai és összefoglaló megállapításai, in Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dilúsió. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019, 167–182.

Pap Géza és dr. Balogh László esperesek együttműködtek a megyei pártvezetéssel és szorgalmazták a lelkészeknél a téészesítés előmozdítását. A Hazafias Népfront megyei bizottsága évente tájékoztató előadásokat tartott a lelkészeknek. A kényszerkollektivizálás folyamatának lezárásaként 1964-ben dr. Balogh László esperes az új egyházmegye első tíz évéről szóló kötetében megállapította, hogy a „mezőgazdaság szocialista átszervezése a mi megyénkben is sikerrel zárult, múlt időben beszélhetünk róla, és meggyőződésünk szerint, ha szerény mértékben is, a sikerhez egyházmegyénk éveken át tartó türelmes, nevelőmunkája is hozzájárult”.¹⁵

Az együttműködés, szembenállás, ellenállás mezőben vizsgálva a gyülekezeti lelkészeknek a felettes szervek felé megfogalmazott szövegeit, egy árnyalt és színes képet rajzolhatunk meg a téészesítés folyamatában játszott szerepükre vonatkozóan. Voltak, akik együttműködtek és a felettes állami és egyházi szervek elvárásainak igyekeztek megfelelni a jelentéseik alapján, az ő személyük lojalitását az ÁEH megyei főelőadója is megerősítette. Voltak, akik a szembenállás stratégiáját választották, ők a híveik igazát, nehézségeit tolmácsolták az egyházvezetés felé, vagy rövid, sablonos, semmitmondó jelentéseket írtak. És szép számban olyan lelkészek is voltak, akik a szembenállást választották, arról írtak, hogy nem mehetnek szembe a híveik érdekével, mert nekik, az egyház képviselőinek nem ez a dolga, mert kiürül a templom és elveszítik az egyháztagok bizalmát. Vagy egyszerűen nem írtak jelentést ebben a témakörben.

A lelkészek pártállamhoz való viszonyával az ÁEH is rendszeresen foglalkozott. Soós Viktor Attila tanulmányában egy 1962-es pártvizsgálat anyagára hivatkozva, a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez való viszonyuk alapján, három kategóriába sorolta a lelkészeket. Haladó papoknak azokat tekintették, akik támogatták a téészesítést, és aktívan segítették az átszervezést. „Ingadozóknak” tartották azokat, akik túl gyorsnak és radikálisnak tartották a szövetkezetek megszervezését, de elvileg nem kifogásolták azt, míg a „reakcióso” kategóriájába azokat sorolták, akik ellene voltak a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, és nem nyújtottak hozzá segítséget, mert azzal nem akarták a maguk és az egyházuk tekintélyét rombolni.¹⁶

¹⁵ Balogh László–Páll László: *A Bácskiskunsági Református Egyházmegye 10 éve (1952–1962)*, Kecskemét, 1964, 35–36.

¹⁶ Soós: *Az egyházak és a kényszerkollektivizálás*, 180.

VARGHA TAMÁS ESPERES, KUNSZENTMIKLÓSI LELKÉSZ ESETE

Vargha Tamást (1890–1968) 1915-ben választották meg kunszentmiklósi lelkésznek, ahol jelentős belmissziói munkát fejtett ki. Apja, Vargha Gyula ügyvéd, földbirtokos az Országos Statisztikai Hivatalban kezdett dolgozni, melynek 1901-től az igazgatója lett, 1914-ben országgyűlési képviselővé választották és államtitkári pozícióba került, majd 1917-től visszavonult birtokára gazdálkodni. Anyja Szász Póla, Szász Károly református püspök, író, költő és műfordító lánya. Megállapíthatjuk, hogy Vargha Tamás református hivatalnok és értelmiségi hagyományokkal rendelkező, kiterjedt kapcsolatokkal bíró, felső középosztálybeli fővárosi családból származott. Vargha Tamás 1907-ben iratkozott be a Budapesti Református Teológiai Akadémiára, majd 1910–11-ben Skóciában volt ösztöndíjas diák. Hazatérte után a Kálvin téren lett segédlelkész, papi vizsgáját 1911 őszén tette le, majd hittantanár lett a budai tanítóképzőben. Pályázat útján 1915 szeptemberében választották meg kunszentmiklósi lelkésznek, így a budapesti polgári, értelmiségi közegekből egy alföldi mezőváros lelkésze lett. 1916 decemberében feleségül vette Magay Sándor kunszentmiklósi táblabíró lányát, Máriát. A két világháború között a lelkészcsalád életét a belmissziós aprómunka (evangelizáció, családlátogatások, vendégségek, helyi egyesületek, szervezetek működtetése, református napok szervezése, szabadegyetemi előadások szervezése, stb.) határozta meg. Vargha Tamás a helyi református gimnázium igazgatótanácsának elnöki tisztségét is betöltötte. A háborút követően, 1945 októberében Vargha Tamást a Solti Egyházmegye esperesévé választották, ami sok adminisztrációs feladattal és egyházlátogatások sorával járt. 1946-tól zsinati rendes taggá választották. A Vargha családban hét gyermek született, és a háborút követően kiéleződtek a családon belüli politikai ellentétek. Fia, Varga Domokos újságíróként 1948-ban a Szabad Népnél, majd a Magyar Rádiónál dolgozott, amit a helyi református gazdák sem néztek jó szemmel. Az egyre markánsabban egyházellenes kommunista diktatúra elnyomó politikáját egyre nehezebben viselte Vargha Tamás, például a presbitériummal tiltakoztak a helyi gimnázium és általános iskola államosítása ellen. 1952-től az újonnan létrehozott Bácskiskunsági Egyházmegye élére Pap Géza került, a Solti Egyházmegyét megszüntették, így Vargha Tamás esperesi kinevezése is megszűnt. Ezt követően Vargha Tamás gyülekezeti lelkészként szolgált tovább 1955-ös nyugdíjazásáig.¹⁷

¹⁷ Sári Szabó Katalin–Balogh Mihály (szerk.): *Egy református lelkész és felesége a 20. században. Vargha Tamás és Vargha Tamásné Magay Mária élete és munkássága*, Debrecen, Magyarországi Református Egyház Zsinati Hivatala, 2016, 9–69.

Ismerjük Vargha Tamás tézesítéssel kapcsolatos lelkészi jelentéseit, amelyek jól megvilágítják a középosztályi származású, leváltott esperes stratégiáját a kollektivizálásra vonatkozóan. A kunszentmiklósi lelkipásztor 1954 tavaszán írt beszámolójában ismertette a kecskeméti lelkészi értekezleten elhangzottakat. Leírta, hogy a prédikációban rá kell mutatni arra, hogy miért szolgálja a munka Isten dicsőségét. Megjegyezte, hogy Fekete Sándor előadásában kijelentette: „azért mert nem mi csináltuk a kormányprogramot, Krisztus pásztor gondoskodása még megnyilatkozhatik benne.” Pap Géza esperes előadásával kapcsolatosan feljegyezte, hogy a lelkipásztoroknak az eddigi lelki gondozás területéről rá kell lépniük a szolgálat elmélyítésének és kiszélesítésének az útjára: „a szolgálat elmélyítése azt jelenti, hogy az Ige teljesebb élését és hirdetését, több imádságot és tanítást. Szolgálatunk kiszélesítése jelenti az Ige bátor szolását a mindennapi kenyérről, megélhetésünk hétköznapi kérdéseiről.”¹⁸ Ekkoriban erős nyomás volt a lelkészeken, hogy az igehirdetésen túl a gazdálkodás, a közös gazdaság kérdésével is foglalkozzanak a szószékről és a beszélgetések során is.

1954. március 9-én a kunszentmiklósi lelkészkeri értekezleten Demeter József pomázi lelkipásztor, északpesti egyházmegyei főjegyző tartott előadást. Az előadás lényegét Vargha összefoglalta, eszerint: „most Isten az Igéből és előjáróink útján azt a feladatot adja, hogy református egyházunk Jézusról szóló bizonyosságtételét pecsételjük meg a mezőgazdaság területén végzett jó munkával. Miránk, lelkipásztorokra az a feladat is vár, hogy buzdítsuk gyülekezetünket jó munkára.”

Vargha Tamás jelentésében leírta, hogy a presbitériumban 1954. március 27-én és 28-án ismertette az esperesei konferencia előadásait. Megjegyezte, hogy Erdei Ferencnek az új agrárpolitikáról elmondott beszéde érdekelte a gazdákat, különösen az, hogy a „súlyosabb beadási és adózási terheket jelentő határ csak az együttes 25 kat. hold területű és 350 korona tiszta kat. jövedelmű földbirtok. Községünkben sok a nagy területű, de kevés hasznot hozó, kis kat. tiszta jövedelmű birtok révén az úgynevezett kulák gazdák száma rendkívül magas volt, és sokan hibájukon kívül emiatt rendkívül nehéz helyzetbe kerültek”. Azt remélték a presbiter gazdák, hogy ezt a problémát orvosolni fogja a kormány. A lelkész a jelentése végén megállapította, hogy:

„rá kell mutatnom arra, hogy Kunszentmiklóson a föld szeretete és a mezőgazdasági munkák végzésében való szorgalom változatlanul nagy. E té-

¹⁸ KREL Egyházmegyei iratok, Igehirdetések A/III c. 6. Lelkipásztorok tevékenysége a tézesítés és a mezőgazdasági munkák kapcsán. (Az idézetek ebből a levéltári anyagból származnak.)

ren semmi panaszra nincsen ok, és különös buzdításra sincsen szükség. A földek haszonbérbe és felesbérletbe adásának megkönnyítésével, valamint a földvásárlásnak bizonyos határok közti lehetővé tételével a föld iránti érdeklődés még fokozottan megnövekedett, és a bérleti és adásvételi szerződések tömegesen kötöttek. Természetes, hogy a megvásárolt és bérbe vett földeket meg is művelik. A gazdálkodás nehézségei miatt városba vándorolt, ipari munkában elhelyezkedett földművesek közül is sokan viszszerternek a földhöz.”

1955 októberében írt jelentésében Vargha Tamás megállapította, hogy „Kunszentmiklóson a szövetkezeti gazdálkodás még igen kezdetleges stádiumban van”. Az egyházközség 2000 családjából 30 család 46 taggal lépett be a termelőszövetkezetbe. Ekkoriban két téesz volt a városban, az 1949-ben alakult „Vörös Csillag” 15 református család 25 tagjával 1000 kat. holdon gazdálkodott. Vargha megállapította, hogy rossz eredménnyel működtek, „aminek oka mindenesetre a tagok hanyagsága”. A lelkész megjegyezte, hogy „a kunszentmiklósi gazdálkodók nagy része nagy bizalmatlanságot mutat a szövetkezeti gazdálkodással szemben, s hogy ezen semmiféle propaganda vagy kapacitálás nem fog segíteni, csak a jó példa”.

Ezekből a jelentésekből azt láthatjuk, hogy a kunszentmiklósi presbitériumban sok volt a kulák gazda, akik a Nagy Imre kormány idején bíztak a terhek könnyítésében. Vargha Tamás jelentésében megállapította, hogy a lelkésznek nem kell „munkára buzdítania” a gazdákat, mert anélkül is szorgalmasan teszik a dolgukat, a helyi téeszek rosszul működnek, mert a tagok hanyagok, és felesleges gyözködni, agitálni a gazdákat, mert csak a jó példa lesz meggyőző a számukra. Vargha Tamás jelentésére az ellenálló stratégia a jellemző, mert jelentéseinek a lényege az, hogy nem a lelkészek dolga munkára és a téeszbe történő belépésre agitálni a gazdákat.

Szabó Bence tanulmányában megállapította, hogy Bács-Kiskun megyében az egyházügyi hivatal és Pap Géza esperes összehangoltan lépett fel a belső ellenzéknek tekintett egyháztagokkal szemben. 1950 után megindult a leszámolás a belmissziós mozgalmat folytató lelkészekkel, valamint a hagyományos szerepfelfogáshoz ragaszkodó, konzervatív gondolkodásúnak tekintett tagokkal szemben is. A megyei egyházügyi előadó az 1953. évi munkatervében meg is jegyezte, hogy protestánsok körében a „bethánistáknál” érzékelt legerősebben rendszerellenes magatartást: „az egyes városokban jobboldali elemekkel, a falvakban pedig kulákokkal, úri birtokosokkal, csendőrökkel, s

hasznos ellenséges elemekkel tartanak szoros kapcsolatot.”¹⁹ Vargha Tamás kunszentmiklósi lelkész a belmissziói munkásságán és konzervatív gondolkodásán túl a külföldi kapcsolatai miatt is gyanússá vált az ÁEH szemében, szerintük „erősen angolszász barát, a kapcsolatai is ellenségesek”.²⁰ Ezek alapján az egyházügyi hivatal munkatársa azt a stratégiát fogalmazta meg Vargha Tamás lejárata érdekében, hogy „kompromittáló anyagok beszerzésével a hívek előtt lejárato kampányt kell szervezni, így a lelkész személyén át a helyi hitéletet is le lehet építeni”.²¹

Vargha Tamás 1954 augusztusában és szeptemberében két levelet küldött Pap Géza esperesnek, ezek elég jól megvilágítják, hogy a lelkészek milyen nyomás alatt végezték munkájukat. Vargha Tamás augusztus 27-i levelében leírta, hogy az istentisztelet végén a hirdetésekben külön kérte azokat a gazdákat, akik még nem teljesítették a beadási kötelezettségüket, hogy azt lehetőleg mihamarabb tegyék meg, erről a presbiterekkel tárgyalt is később. Az esperesnek leírta, hogy

„sajnos arról kell beszámolnom, hogy szolgálatomnak, amelyhez pedig felülről kértem bölcsességet és erőt, nem jó visszhangja volt, sem a presbitérium, sem a gyülekezet köréből. Határozottan rossz néven vették tőlem, amit a dologról a szószéken és a presbitériumban mondtam. El kell rá készülnöm, hogy a már amúgy is megcsappant templomlátogatás megint csökkenni fog. Ezt el kellett mondanom Esperes Úrnak, hogy tisztán lássa a helyzetet.”²²

A bő egy héttel később, szeptember 6-án írt levelében Vargha kifejtette ennek a balul elsült hirdetésnek a háttérét is. „Igyekeztem mindezek mellett sohasem feledkezni arról, igehirdetésem igehirdetés és ne propaganda beszéd legyen. A községi tanács végrehajtó bizottság elnökével való megbeszélés alapján szószéki hirdetés formájában is felhívtam a híveket, hogy a beadási kötelezettségének a maga és mások érdekében mindenki igyekezzék eleget tenni.”²³

¹⁹ MNL BKML XXXV. 36. 2. cs. 118. ő.e. 16-6-21/1952. A Bács-Kiskun megyei egyházügyi előadó 1953. első negyedévi munkaterve. 1. o.

²⁰ MNL BKML XXXV. 36. 2. cs. 118. ő.e. 16-6-21/1953. Borai Emil egyházügyi előadó jelentése. 3. o. Hivatkozta Szabó Bence: A (református) hitélet keretei a Kádári konszolidáció időszakában, Bács-Kiskun megye területén (kézirat)

²¹ Szabó Bence: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évtized első felében. A tanulmány jelen kötetben jelent meg.

²² Sári Szabó–Balogh: Egy református lelkész és felesége, 75.

²³ Uo., 74.

Tehát a lelkész a tanácselnök kérésére hívta fel a hívek figyelmét a beszolgáltatási kötelezettség teljesítésére. Ez az ügy nem állt meg ennyiben, vélhetően ezért is igyekezett a lelkész erről a nagy vihart kavarázó eseményről tájékoztatni az esperest, ugyanis Vargha Tamást 1955. október 1-jétől, 60 éves korában nyugdíjazták. Vargha Tamás felesége, Magay Mária 1956 nyarán levelet írt Pap Géza esperesnek, amiben igyekszik megvilágítani a történések hátterét. Megállapítja, hogy lelkész férje ellen már régóta „aknamunkát” folytattak, és mivel félreállították „most büntetlenül rágalmazhatják, kisebbitik. [...] Szilágyi, a főgondnok úgy jellemezte a helyzetet, hogy a presbiterek (egy része) meg vannak vadulva: Tamást kommunistának emlegetik és ez nyilván tudatos háttérben folyó munkának tulajdonítható”. Vargha Tamás is nagyon feszültnek tartotta a Kunszentmiklóson kialakult helyzetet 1955 szeptemberében. Feleségének írt levelében megjegyezte, hogy „itt a légkör elég feszült, néha kirobbanásokkal. Ez bizony az én idegeimnek se tesz jót, amelyek különben is eléggé meg vannak viselve. [...] Nagyon-nagyon fáradt vagyok. [...] Úgy vagyok vele, hogy talán jobban fogok örülni, ha nyugdíjaznak, mint ha nem. Iszonyúan elég volt már, nem a munka, hanem az izgalom, feszültség, függő helyzet”.²⁴

Vargha Tamás története elég jól illusztrálja, hogy a lelkészekre milyen terhet helyezett az állami és az egyházi vezetés. Az Állami Egyházügyi Hivatal ellenséges lelkésznek tekintette Varghát származása, konzervatív gondolkodásmódja, belmisszió területén végzett munkája és külföldi kapcsolatai miatt. Ezek miatt 1953-ban úgy döntöttek, hogy a lelkész ellen lejárató kampányt indítanak a hívek előtt, amivel a helyben erős hitéletet is gyengíteni lehetett. A lejárató kampányban a helyi tanácselnök kompromittáló kérésének volt döntő szerepe, annak, hogy Vargha Tamás a szószékről szólította fel a híveket a beszolgáltatási kötelezettségeik teljesítésére. Ettől kezdve a lelkészt a kommunisták emberének tekintették, elveszítették benne a bizalmukat, elfordultak tőle. A későbbi levelekből kiderült, hogy az eset nagyon bántotta a lelkészt, igyekezett a felettesét Pap Gézát tájékoztatni a „botrány” körülményeiről, de ő nem állhatott Vargha mellé, hanem okot talált a nyugdíjazására. Vargha Tamás 1955. november 1-től került nyugállományba, amíg az új lelkészt megválasztották, helyettes lelkészi szolgálattal bízták meg. Vargha Tamás a nyugdíjazását félreállításként, meghurcoltatásként élte meg, elsősorban azért, mert azok a presbiterek, egyháztagek fordultak ellene, akik között közel negyven évig élt, szolgált.²⁵

²⁴ Uo., 76–77.

²⁵ Uo., 76.

Utoljára 1956. februári jelentésében, ekkor már helyettes lelkész volt Vargha Tamás egy kisdarab lapot küldött, amire csak ennyit írt: „Jelentem, hogy a közös gazdálkodás ügyében a magam számára csak azt a feladatot látom, hogy az igét az »egymás terhét hordozzátok« szellemében hirdessem. Ennek igyekeztem is eleget tenni.”

GARA JÓZSEF TISZAKÉCSKEI LELKÉSZ ESETE

Gara József a Bánságban, Nagybecskerekben született az első világháború időszakában, 1915. szeptember 25-én. A teológiát Kolozsváron végezte 1934 és 1938 között, majd szülővárosában kezdte meg a lelkészi szolgálatot. A második világháború alatt és azt követően a Bácskában, Kulán és Verbászon volt segédlelkész, majd lelkész, első házasságát itt kötötte, melyből két gyermeke született. 1949-ben átjött Magyarországra, először Pécsen volt segédlelkész, majd 1953. október 16-tól Tiszakécskén lett lelkész, itt vette feleségül Katona Annát 1954-ben, ebből a házasságból is két gyermeke született. Gara József 1965 végéig szolgált Tiszakécskén, majd Dunapatajon lett lelkész. Nem volt tagja a Hazafias Népfrontnak, se egyéb tanácsi szervnek.²⁶

Gara József 1954. április 23-án írt jelentése szerint felolvasta a püspöki körlevelet március 7-én a templomban, majd a gazdák munkára buzdításával kapcsolatban a következőket írta:

„További szolgálatom nagyon könnyű volt azért, mert egyháztagjainkban nagy munkakedvet tapasztaltam. Ezt a munkakedvet semmiképpen sem az én szolgálataim váltották ki, hanem a biztonságérzetnek az a megnövekedése, ami falusi népünkben a tavaly nyáron elfogadott kormányprogram megjelenése óta tapasztalható volt. Ez a biztonságérzet, valamint kormányzatunk ígéreteinek sorozatos valóra váltása, a földművelő népnek a termelésben való érdekelte tétele idézte elő azt, hogy az a nép, amely tavaly előtt még menekült a földjétől, mint tehertereltől, most újult kedvvel látott neki a munkának. A helyi tanács elnökével is érintkezésbe léptem s megtudtam, hogy e munkakedv látható eredményekben is megmutatkozik, mert a községben a tavaszi mezőgazdasági munkák területén számottevő lemaradás nincsen.”

Gara megállapította, hogy a gazdák szorgalmasan végzik a dolgukat nélküle is, ebben neki semmiféle szerepe nincs. A parasztok azért motiváltak, mert bíznak az új kormány agrárpolitikájában. Gara jelentése szembenállásnak te-

²⁶ KREL, Gara József Lelkipásztori adatgyűjtő íve

kinthető, mert elhárítja magától a feladatot, és rögzíti, hogy a gazdák motiváltabb munkavégzéséhez neki semmi köze nincs, az a politika kedvező változásának köszönhető.

Gara József Tiszakécskéről 1955. október végén azt jelentette, hogy a faluban három darab hármastípusú és egy egyes típusú técesz működik. A tények rögzítését követően leírta, hogy:

„annak ellenére, hogy ennyi tsz alakult Kécskén, nem lehet azt mondani, hogy népszerű a közös gazdálkodás gondolata a gazdák között. Mivel itt leginkább gyümölcs- és szőlőtermeléssel foglalkozik a lakosság, azt tapasztalom, hogy szántóföldjétől még hajlandó megválni a gazda, de szőlőjétől és gyümölcsösétől nem. Minden tő szőlő és minden gyümölcsfa egy-egy családi ereklyének számít, aminek története van, és amelyekhez emlékek fűződnek. Ez a ragaszkodás a szőlőhöz és gyümölcsöshöz teszi nehezzé a gondolat népszerűsítését. A másik akadály a meglévő tsz-ek példája: az állandó civakodás, egyenetlenkedés, munkával való elmaradás nincsen vonzó hatással a kívülállókra. Olyan eset még nem fordult elő, hogy tőlem valaki tanácsot kért volna arra nézve, hogy belépjen-e a tsz-be, vagy ne. Azt hiszem, hogy nem is jön senki, mert nem állunk egy platformon. Nekik van szőlejük, nekem pedig nincs. Tanácsot ugyan tudnék adni, de példát nem tudok mutatni. Anélkül pedig vérszegény a legjobb tanács is, mert ott marad mögötte a gondolat: könnyű neki, mert nincsen semmije. A közösségi gondolat állandóan napirenden van ígéhirdetésemben, de nem merném azt mondani, hogy valami eredményét látom. Meghallgatnak, de aztán megy minden tovább, mint azelőtt.”

Jelentésében Gara egyfelől megállapította, hogy a faluban a gazdák érzelmileg hagyományosan kötődnek a szőlőhöz és a gyümölcsöshöz ezért nem szeretnék megválni tőle, másfelől a rosszul működő, felelőtlenül gazdálkodó téeszek nem vonzóak számukra. Ebben a részben Gara József a szembenállás stratégiáját követi. Gara a szöveg második részében arra világít rá, hogy lelkészként ő nem adhat tanácsot a gazdáknak, mert neki nincs földje, amiről lemondhatna, ezért hiteltelen lenne, ha bármit mondana, így nem tud példát sem mutatni, és ezért a gazdák sem kérnek tőle tanácsot. Azt is megjegyezte, hogy semmi értelme nincs, hogy ő a kollektív gazdálkodásról beszéljen. Ebben a második részben a lelkész az ellenállás stratégiáját követte, mert elhárítja magától az agitáció feladatát, ugyanis az hiteltelessé tenné őt és az egyházat a gazdák előtt.

Gara József parókus lelkészt Varga László követte Tiszakécskén 1965-től, aki a vele készített interjú során részletesen beszámolt elődje hányattatásairól.

Varga László szerint amikor az új szolgálati helyére került, az ókéscei reformátusok nagyon rossz lelkiállapotban voltak, mert a településen néhány évvel korábban került sor a kényszerkollektívizálásra. A helyi módosabb református gazdákat a kuláküldözés súlyosan érintette, ezért a főutca – ahol a parasztság tehetősebb tagjai éltek – teljesen kiürült. Házaik az üldözést követően is üresen maradtak, mert az érintett családok gyermekei, amint tehettek, elhagyták a települést, más városokba, elsősorban Kecskemétre és Szolnokra költöztek. „Rendszerváltás volt ez is, Kécske példáján jól szemléltethető, hogy mit végzett a magyar faluval a közösségi tulajdonon alapuló rendszer, hogyan zavarta el a településről a parasztság és az értelmiség derékhadát.” Varga László ezt követően beszélt arról, hogy információi szerint miért elözdött ki elődje és a helyi gyülekezet között az ellentét:

„Amikor odakerültem, akkor volt a gyülekezet a legmélyebb ponton, mert akkor hajtották be őket a tsz-be. [...] Mire én Tiszakécskére kerültem, addigra már rendeződtek a sorok, abban az értelemben, hogy az értelmes parasztpresbitereim többnyire vezető beosztásokban dolgoztak a tsz-ben is, legalább brigádvezetők, raktárosok voltak. [...] Visszakanyarodva Gara nagytisztelű úr bizalomvesztéséhez, ő 1959–1960 fordulóján, szilveszteri prédikációjában azt mondta, hogy mindenki nézzon magába, és vizsgálja meg, hogy nem az Isten akarata-e az, nem az ő ítélete-e rajtunk, hogy a földjeinket elveszik, és egyetlen utunk marad: bemenni a közösbe. [...] Jóska bátyám inkább csitítani szeretne volna a prédikációjával az elégedetlenkedőket, de szilvesztert követően egyszerűen kiürült a templom, a lelkész totálisan elveszítette a gyülekezet bizalmát, valóban nem volt más lehetősége az esperesének, mint más gyülekezet élére helyezni őt. Akkoriban az esperesi hivatalban dolgoztam, emlékszem rá, hogy többször is felkereste esperes urat, illetve voltam Tiszakécskén Balogh esperes úr kíséretében kanonika vizitáción, egyházlátogatáson, és minden egyes alkalommal személyesen is megtapasztalhattam nagytisztelű úr keserűségét és abbéli tehetetlenségét, hogy bármit is tesz, nem járnak a hívek a templomába, elidegenedett tőle a saját gyülekezete. Amióta létrejött a téesz, amióta a tagságot bekényszerítették a közösbe, azóta a gyülekezeti élet szinte teljesen megszűnt, kiürült.”²⁷

Varga László elmondása alapján a kényszerkollektívizálás idején, 1959 szilveszterén, amikor a megyében a legerősebb nyomás nehezedett a gazdákra, Gara József lelkész a téeszben folyó közös gazdálkodás kényszerét Isten aka-

²⁷ Interjú Varga László református lelkésszel, az interjút Kriskó János készítette.

ratának állította be, és ezt követően a lelkész elvesztette a gyülekezet bizalmát, kiürült a templom. Ez nagyon megviselte a lelkészt, a bizalmat már nem tudta helyreállítani, ezért kérnie kellett az elhelyezését más gyülekezetbe, végül Dunapatajra került. A jelentések alapján Gara inkább szembenálló, ellenálló jelentéseket írt a téveszítéssel kapcsolatosan, 1959-ben a kényszerkollektívizálás utolsó nagy hullámában, amikor Varga László szerint inkább „csitítani szeretne volna az elégedetlenkedőket”, mégis elfordult tőle a gyülekezet.

Gara József ügye kapcsán Varga László részletesen beszélt arról is, hogy ebben az időszakban miként működött a lelkészek szolgálati helyének megváltoztatása:

„Balogh László esperessel én már kecskeméti teológushallgatóként is jó kapcsolatban voltam, nem is beszélve arról, hogy mellette szolgáltam három évig esperesi segédlelkészként. Ennek révén módom volt megismerni a megyének minden egyes zugát. Mivel édesapámnak volt egy kis Trabantja, Balogh esperes úrnak pedig abban az időben még nem volt autója, én ezzel az autóval vittem őt minden alkalommal egyházlátogatásra. Megismertem a gyülekezeteket is, a presbitereket is az esperes mellett töltött három év alatt. Balogh esperes úr eleven és rendszeres kapcsolatot tartott a megyével, kezdetben Szakács Gyulával, majd az őt az egyházügyi titkári pozícióban követő Fekete Jánossal is. Rendszeresen fogadta őket a hivatalában, illetve felkereste őket a megyei egyházügyi hivatalban. A megye összes érintett gyülekezetével az esperes személyén és hivatalán keresztül tartotta a kapcsolatot az Állami Egyházügyi Hivatal, illetve annak megyei szervezete. Segédlelkészként komoly szerepem volt a hivatallal való levelezés lebonyolításában. Ha valahol például lelkészcsere volt, előtte az esperes írásban is megerősítette azt, amit egyébként korábban már szóban egyeztetek. Tökéletesen így volt ez a hatvanas évek közepén is, abban a korban, amiről most beszélünk. Általában kétféle megoldás volt, attól függően, hogy városi lelkészi állásról vagy kisebb jelentőségű, falusi gyülekezeti lelkészi állásról volt szó. A kisebb jelentőségű gyülekezetek lelkészi szolgálatának kérdése az itt dőlt el, Szakács Gyulánál, a megyei egyházügyi hivatalban, az egyházügyi titkár és az esperes között, kettejük alkujaként. Egy városi gyülekezet lelkészének kinevezésekor – ha mégoly kicsiny gyülekezet volt is, mint például a kiskunfélegyházi – már az Állami Egyházügyi Hivatal, személyesen Miklós Imre bölintása, hozzájárulása is kellett a kinevezés szentesítéséhez. Ez az egyeztetés az esperesnek állandó feladata volt.”²⁸

²⁸ Interjú Varga László református lelkésszel, az interjút Kriskó János készítette.

Varga László a teológia elvégzését követően dr. Balogh László mellett szolgált segédlelkészként 1962-től 1965-ig, ezen tapasztalatai alapján mondta el, hogy az esperes szoros kapcsolatban állt az ÁEH megyei egyházügyi főelőadójával, Szakács Gyulával, aki az esperesen keresztül tartotta a kapcsolatot a megye lelkészeivel. A kisebb jelentőségű falusi gyülekezetek lelkészeinek mobilitásáról megyei szinten egyeztetett és döntött az esperes és a megyei egyházügyi szakember, a nagyobb jelentőségű, városi ügyekben már országos szinten Miklós Imre az ÁEH elnökhelyettesének jóváhagyására volt szükség.

Gara József Délvidékről származó és Kécskén gyökeret eresztő lelkész a jelentései alapján reálisan látta a helyi gazdák nehéz helyzetét, és igyekezett a beszámolóiban is elzárkózni, ellenállni az agitációs feladatoknak. A tévesztés utolsó és reménytelen küzdelmében a gazdák megnyugtatósa érdekében Isten akaratának próbálta beállítani a kollektív gazdálkodást egy kulcsidőszakban elmondott prédikációban, ami végzetes hibának számított. A gyülekezet elvesztette bizalmát a lelkészükből, elfordultak tőle és az egyháztól is. Vargha Tamáshoz hasonlóan Gara József is sokat vívódott, megkeseredett, és nehezen tudta feldolgozni, hogy tehetetlenné vált, és elvesztette a tiszakécskei gyülekezet bizalmát. A hitélet szinte teljesen megszűnt a településen, ezért a helyzete rendezésére nem maradt más megoldás, mint az áthelyezése.

BALLA ÁRPÁD HAJDÚNÁNÁSI LELKÉSZ ESETE

Balla Árpád (1910–1982) Kispesten született, 1928-ban kezdte meg tanulmányait a Budapesti Református Teológiai Akadémián. 1933-ban Hajdúnánáson lett lelkész, de egy év után Búdszentmihályra került, itt szolgált 1938-ig. 1934-ben feleségül vette a hajdúnánási születésű, Balogh Juliánnát, négy gyermekük született. A család 1938-ban Orosházára került, Balla Árpád itt vallásoktató lelkészi szolgálatot végzett, közben 1941-től munkatársa lett a *Tiszántúl* című lapnak. 1943-ban Balla Árpádot választották meg az országos sajtólelkészi állásra, így Budapestre költöztek, ahol szociális és ételmezési feladatokat is vállalt a front idején és a háborút követően. Balla Árpád 1945. december 1-jén elfogadta a hajdúnánási lelképásztori állást, ahol 1970 májusáig szolgált, közben 47 hónapot (1952–57) töltött kényszerű „száműzetésben” Sényőn, ahol megírta a kötetben megjelent, el nem küldött leveleit.²⁹ A

²⁹ Ötvös László: Az ORLE utolsó főtitkára, in Szabadi István (szerk.): *„Szorultságomban – tág tért adtál”*. Balla Árpád református lelképásztor hagyatéka, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, 2012, 485–498.

református lelkipásztor hagyatéka a 90-es évek közepén került a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárába, ebből 2000-ben Tibori János válogatásában jelent meg a *Péntekhegyi levelek* című kötet.³⁰ Balla Árpád sényői lelkészsége idején írt 201 fiktív levelének mintegy harmadát közölték ebben. A leveleket két füzetbe írta a szerző, amit a parókia padlásán rejtgetett, ami a tartalmuk és a korabeli viszonyok alapján erősen indokolt volt. Szabadi István szerkesztésében 2012-ben a teljes anyagot szeretnék volna megjelentetni, de nem sikerült, mert közben az irat végéről eltűnt néhány levél.³¹ Ezek a dokumentumok egészen más körülmények között íródtak, mint az eddig bemutatott lelkészi jelentések. Ezekben Balla Árpád őszintén, realisan leírhatta, amit 1955-ben az egyház és az állam helyzetéről gondolt, mert a névre szóló leveleket nem küldte el.

Balla sényői „száműzetésében” rendszerint az egyházi vezetést kéri számon a *Református Egyház* és az *Út* című lapokban megjelent írások alapján. Balla Árpád rendszerint szembeállítja leveleiben az egyház vezetését, akik a szovjet érdekeket kiszolgáló pártállam ügyét képviselik és a lelkipásztorok kilenczetedét, akik velük szemben a másik oldalon, a „túlso parton”, a magyar nép oldalán állnak.³² Véleménye szerint 1955-re a református egyház „félelmetesen és végzetesen két részre szakadt”. A presbitériumok és a gyülekezetek nem állnak az egyház hivatalos vezetése mögött. Megállapította, hogy Magyarországon már tíz éve nincs szabad választás, az egyház vezetése nem a gyülekezetek támogatásával került pozícióba, a presbitériumok a kényszer hatására szavaztak rájuk. „Így cselekedtek, mert másként nem lehetett tenni. Az idegen megszállók szuronyának a fénye megcsillan a legeldugottabb magyar falu presbitériumában is!”³³ Balla megállapítja, hogy az egyházvezetés oldala „éppen olyan maroknyi kisebbség, mint az államhatalom mai birtokosai” mögött állók.³⁴ A másik oldalon áll a református gyülekezetek népe szét-szóródva az egész országban. A két tábornok Balla igyekezett számszerűen is megbecsülni, szerinte az országban élő másfél millió reformátusból egymillió négyszáznyolcvanezren vannak ezen az oldalon, a maradék húszezer fő az

³⁰ Balla Árpád: *Péntekhegyi levelek*, (szerk.: Tibori János), Debrecen–Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2000.

³¹ Szabadi István: A kiadó előszava. in Szabadi István (szerk.): *„Szorultságomban – tág tért adtál”*. Balla Árpád református lelkipásztor hagyatéka, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, 2012, 7–8.

³² Balla Árpád: *„Szorultságomban – tág tért adtál”*, in Szabadi István (szerk.): *„Szorultságomban – tág tért adtál”*. Balla Árpád református lelkipásztor hagyatéka, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, 2012, 161.

³³ Balla: *„Szorultságomban – tág tért adtál”*, 170.

³⁴ Ua.

egyházvezetés oldalán. Később, 1955 szeptemberében ismét a református egyház két részre szakadásáról értekezett, megállapította, hogy jól felismerhetően létrejött az „udvari egyház” és a „katakomba egyház”. Az udvari egyház legfontosabb jellemzője az államhatalom iránti lojalitás, a legfőbb „inspirátor” az Állami Egyházügyi Hivatal. Az udvari egyház „az Isten-ellenes államhatalommal szövetségre lépve – még kimondani is rettenetes – az Egyház üldözője és megrontója” lett. A katakomba-egyház az Isten és a Szentírás felé fordul egyre erősebben, Jézus életét igyekszik követni. A tagjainak sorsa „hátrátétel, mellőzés, letiportatás, üldözés”.³⁵ 1955. november végén Balla Árpád lázadóként ír magáról, siratja a magyar népet, a református egyházat, mert ilyen romlása még nem volt, és lázad az elnyomás ellen. A saját sorsára vonatkozóan leírta, hogy: „megaláztak, pellengérré állítottak, megbecstelenítettek, kifosztottak, bujdosóvá tettek, majdnem némaságra kárhoztattak mai egyházi uraink – és Isten kegyelméből mégis itt vagyok és itt is maradok.”³⁶

Balla 1955 augusztusában arról írt, hogy a lelkipásztorok egyre nagyobb része hódol be a hatalomnak.

„Az egzisztenciális megfélemlítés és a lassú behódolás, tehát a kocsonyásodó gerinc jellemzik napjaink lelkipásztorainak legtöbbszörét. 1952-től kezdve a Kain-bot – egyházkormányzatunk kezében – irgalmatlanul végigvert a református lelkipásztorok sorain. Volt egy rész, akiket pedig tiport ez az egyházkormányzati Kain-bot. [...] Megjelent a magyar református egyházban a XX. század földönfutó, megbecstelenített, testében-lelkében összetört, családjában is megsebzett lelkipásztor alakja. Jutott belőlük minden egyház-vidékre. A leghajthatatlanabbakat a nyírségi homokra száműzték. A nagy többséggel aztán könnyű volt elbánni. Megrendülve írjuk, hogy még eddig fel-fellobbant az ellenállás lángja, most már – a világpolitikai események miatt is – megkezdődött a lelkipásztorok behódolása az egyházkormányzat előtt. – Orcánkon szégyenpírral írjuk le ezeket, miközben a tények igent bólintanak minderre. A szétszórta pislogó ellenállás kapott Ftú uram cselekedetével új levegőáramlást. A magukban sistergő, lassan felőrlődő, befelé eléggő lelkipásztorok érezték meg, hogy lehet és kell szembefordulni a jelenlegi egyházkormányzattal! Kováts J. István tette megmutatta, hogy nem elég befelé forni. Kevés a belső ellenállás. Hiába való a magános tiltakozás. Eljött az idő, amikor tettek és áldozatok szükségesek az ellenállás felmutatására. Nincs győzelem – áldozatvállalás nélkül.

³⁵ Uo., 296.

³⁶ Uo., 301–302.

Az elkövetkező hónapokban vizsgázik a Történelem előtt a magyar református lelkipásztor: mennyire szereti népét és mennyire szereti a rábízott Evangéliumot? [...] Isten a mi reménységünk – s hisszük, nem bukunk el!”³⁷

De mit is tett Kováts J. István, amivel megadta a jelet? Kováts J. István nyugalmazott teológus professzor – akinek Balla Árpád is tanítványa volt – visszaküldött a Lelkészi Nyugdíjintézetnek 1590 Ft-ot, amennyivel megemelte a nyugdíját az egyházvezetés, az indoklásba pedig azt írta, hogy „addig nem fogadhatja el, amíg a többi nyugalmazott református lelkipásztor nyugdíját nem rendezik”. Balla értékelte is ennek a jelentőségét: „Nemcsak a szolidaritás, a többi nyugalmazott lelkipásztorral való sorsállás ad e rendkívüli jótéteménynek jelentőséget. Megszólal abban szerényen és csendesen, de bátran és határozottan az ellenállás lelke a jelenlegi zsarnoki egyházkormányzattal szemben.”³⁸ Tehát Balla szerint 1952 óta a lelkészek egyre inkább behódoltak az egyházvezetésnek, az ellenállás mértéke folyamatosan csökkent. De ha van olyan lelkész, aki nyíltan felvállal kisebb horderejű ügyeket is a vezetéssel szemben, az erőt ad a többieknek, „a befelé égőknek” és új lendületet a szembenálló magatartást tanúsító erőfeszítéseknek.

Balla Árpádot 1952 nyarán felfüggesztették a hajdúnánási lelkészi állásából. Balla 1956 áprilisában Péter János tiszavidéki püspöknek írt el nem küldött levelében leírja, hogy 1956. április 9-én járt az Állami Egyházügyi Hivatal előadójánál, aki szembesítette őt egy korábbi kijelentésével, amit a püspöktől tudhatott. Péter János 1950. február 5-én kezdő püspökként meglátogatta a hajdúnánási gyülekezetet, ekkor Balla beszédet mondott, ezt olvasták a fejére. Balla ekkor kiállt a presbitériumban helyet foglaló kulák gazdák mellett és hasonló állásfoglalást kért a püspöktől is, ezt jelentette Péter János az ÁEH felé, ezért Balla besúgónak tartotta, és azt is leírta, hogy nem ő volt az egyetlen az egyházkerületben.³⁹ Balla egy másik írásában emlékezett meg arról, hogy amikor 1951-ben Rösler János ÁEH előadó először járt nála, már számon kérte, hogy miért állt a parasztság, a kulákok mellé.⁴⁰

Erre 1955-ben úgy emlékezett vissza, hogy a „napsütötte oldalra kellett volna állni, de az eresz alá állottam”.⁴¹ Balla az egyik levelében leírta, hogy maga is szembekerült az egyházi vezetés jogszolgáltatásával. „Kirendelt bákóm előtt hivatkoztam törvényre, gyülekezetre, presbitériumra, stb. Akkor,

³⁷ Uo., 246.

³⁸ Uo., 245.

³⁹ Uo., 386.

⁴⁰ Uo., 389–390.

⁴¹ Uo., 165.

ez a jól beretvált papi úriember ígyen dorgált meg: »Hol élsz te? A csillagokban? Törvény? Gyülekezet? Presbitérium? Ki kíváncsi ezekre ma?« Ezzel a sorsom meg lett pecsételve.”⁴² Balla Árpádot azért helyezték át büntetésből egy kisebb gyülekezetbe, mert kiállt a kuláknak nyilvánított presbiterek mellett, és azt kérte az újonnan kinevezett püspöktől, hogy az egyház magasabb szinten is próbáljon tenni az érdekükben. Ehelyett a püspök jelentette az ÁEH felé Balla szembenállását, mire őt partvonalra tették.

Balla Árpád részletesen leírja, hogy 1955-ben egy református lelkésznek milyen egyházvezetői elvárásoknak kellett megfelelnie, különben elmozdították gyülekezeti lelkészi állásából, hasonló módon, mint Konyáron, ahol másfél év alatt három lelkész váltotta egymást. A lelkészek esetében fegyelmi vétségnek számított az egyházkormányzat iránti engedetlenség, amivel bárkit elmozdíthattak szolgálati helyéről. Szerinte ebbe az „engedetlenségbe” szinte minden belefért:

„Ha nem az új teológia szerint hirdeted az Igét. Ha nem olvasod fel pontosan az egyházkormányzati körlevelet. Ha nem buzdítod gyülekezedet trágyahordásra, gyomirtásra, szemveszteség nélküli betakarításra, terménybeadásra, őszi mélyszántásra, adófizetésre. Ha nem biztatod őket belépésre a kolhozba. Ha nem vagy béke-pap. Ha sok minden fűz a tegnaphoz. De mindennél súlyosabb engedetlenség, ha szembekerülsz a helyi tanács-csal, ha nem tetszel a VB elnöknek. Nyöghetsz, ha a járással kerülsz bajba. Sírni fogsz, ha megjelenik a neved valamelyik újságban. Biztos fej és jószágvesztés jár, ha a megyei pártbeliekkel támad kollíziód.”⁴³

1955 májusában Kádár Imre az *Út*-ban arról írt, hogy a termelőszövetkezet a legfontosabb ügye, központi kérdése a magyar református híveknek. Balla több idézetet is kiemelt a levelében az írásból, amiben a lelkészek feladatáról értekezett Kádár, arról, hogy a termelőszövetkezetet a hívek körében népszerűsítik, megkedveltetik, a hozzá fordulókat a „jó döntéshez” segítik. Balla össze is foglalta az írás lényegét: „magyar református lelkipásztor, ha létezni akarsz, csapj fel a termelőszövetkezeti mozgalom agitátorának! Ha nem tennéd ezt – ám lássad –, majd megbánod!” Majd Balla megjegyzi, hogy ő ezen utasítás ellen döntött. Leírja, hogy:

„Magyarország 1945-ben a Szovjetunió hódoltsági területe lett. Gyarmat a szó modern, de annál félelmetesebb értelmében. Míg a tradicionális gyar-

⁴² Uo., 279.

⁴³ Uo., 232–233.

matosító hatalmak egy-egy ország vagy terület gazdasági javait, piacát, esetleg vérét kívánták. Korunk gyarmatosító nagyhatalma, az orosz bolsevizmus totalitásra törekszik. Nem elég neki a meghódított terület aránya, kenyere, olaja, gyümölcse, – még a vére sem! Neki az egész kell! A nemzet lelke, szelleme, kultúrája, vagyis minden, ami a nemzetet nemzeté teszi. Ezért a legfőbb kommunista célkitűzés: átalakítani, átformálni, átjárni, át-sajtolni a meghódított népet, a saját képére és hasonlatosságára.”

Hogy ezt a célt sikerüljön elérni, most a magyar falu ellen fordultak, és a szövetkezeteken keresztül akarják megváltoztatni a falusi életformát, aminek érdekében a betakarítást követően megindítják a döntő rohamot. Balla szerint a falusi lelkészek azt látják, hogy „a magyar falvak népe, mint elődei, a végvári vitézek, készül a védekezésre. Nagy harc lesz. Irtózatos talán. Majd most látszik meg, mennyire kapaszkodik a magyar falu, egyik kezével az ősi rögbe, másikkal az Úr Isten kezébe. Én [beszúrás – *a szerző*] mindvégig a végvári vitézek oldalán állok!”⁴⁴ Novemberben Balla arról írt, hogy a falu keményen visszaverte az államhatalom eddigi hódítási kísérleteit. „A vézna, csenevész termelőszövetkezetek mellett virágzik az egyénileg dolgozó parasztság.”⁴⁵ Balla szerint a pártállamnak a faluért, a gazdák autonómiájáért indított harcában a lelkésznek a hívei mellé, a gazdák oldalára kell állnia, és Isten segedelmével együtt kell megvívniuk a küzdelmet. Ez az állami és egyházi vezetéssel szemben az egyértelmű ellenálló magatartás melletti érvelést jelentette.

Balla Árpád 1955 júniusában arról számolt be, hogy a legutóbbi lelkészértekezleten Molnár Bálint – szerinte Békefi Benő esperes útmutatása alapján – azt mondta, hogy a lelkészeket a téesz „melletti állásfoglalásra csak a Szentlélek vezetheti rá”. Majd a lelkészek reakcióját is leírta: „megborzadtunk mindnyájan, akik hallottuk ezt a szörnyűséget.” Balla leírja, hogy a magyar nép „undorral és megvetéssel fordult el a termelőszövetkezetnek még a gondolatától is”. Az állam ennek ellenére erőlteti a téeszek szervezését, amibe az egyházat, főleg a református egyházat is igyekszik bevonni. Balla az egyházvezetés tudatos és szándékos gonoszságának tartja, hogy részt vesz a téeszek melletti propagandában. Nagyon súlyos következtetésre jut:

„a szívünk vérével írjuk ezeket a sorokat s bennük egyházunk romlását siratjuk. [...] Nem teológiai kérdés a termelőszövetkezeti probléma. [...] Termelőszövetkezet és Szentlélek! Uram, bocsásd meg ezt a szörnyűséget, ha ez a bűn nem megbocsájthatatlan. [...] Amikor a bolsevista termelési

⁴⁴ Uo., 110–111.

⁴⁵ Uo., 310.

rend magvetéséhez hívják a Szentlelket – úgy véljük –, ezzel a Lelket káromolják. Káromlást szóltok hát, amikor a tszcs-propagandát összekapcsoljátok a Szentlélek munkájával.”

Végül megállapítja Balla, hogy „református egyházunk legújabb történelme azonban szembefordulást jelent négy évszázad örökségével. Eddig a magyar néppel a magyar népért szolgált egyházunk. Most: egy maroknyi törpe kisebbséggel a magyar nép ellen szolgál, ha nem harcol egyházunk”.⁴⁶

Balla Árpád 1955 júniusában, majd augusztusában is több levélben írt a berekfürdői lelkész átképzőben történekről, arról, hogy ott miképpen próbálták átformálni a lelkészeket, ami nem ment könnyen, mert „a ma szolgáló lelkipásztorok kilenczede az ősi kollégiumok megszentelt levegőjét szívták”.⁴⁷ Ezekben tudós teológusok tanítottak, akik egy életre meghatározták a lelkipásztorok „szolgálatát, igehirdetését és életét.” Ezek a lelkészek nem értették „az Igétől eltávolodó, azt félelmetesen félremagyarázó, a Szentlelket mellőző, kizárólag világ- és emberközpontú” új típusú teológiát, amit a gyülekezetek is „ellenszenvvel és utálattal” fogadtak. Balla Árpád máshol is megállapította, hogy a református egyház új vezetői jól látták, hogy a „régébbi lelkész nemzedék nem fog sokra menni a speciálisan új, magyarországi református theológiai gondolkodással”.⁴⁸ Balla szerint a lelkészeket át akarták gyúrni, egyéniség és eszmény nélkülivé akarták őket formálni, hogy ki tudják szolgálni a pártállamot.⁴⁹ Ezt igyekezett érzékeltetni Balla Árpád egy képzeletbeli interjú formájában egy idős falusi asszonnyal:

„Ez a mi papunk is eljár nyaranta valami fürdőre. Sose akar menni. Az esperes úr kényszeríti: úgy megy mindig mintha vágóhídra vinnék az istenadtát! Igaz, amikor előjön, alig ismerünk rá! Pár nap alatt még a nyelvit is átállítják ott. Olyan furcsákat mond, hogy még a Koportos Komám sem érti mit mond, pedig az már csak okos ember [...] Okumenyéről beszél olyankor. Magasztalja a téeszt. Meg a kommunisták szeretésére tanítgat. Mondjuk aztán neki, hogy ilyesmiért nem fizetünk. Akkor aztán elhagyja.”⁵⁰

Balla szerint a lelkészi átképzőkön a vezetők és embereik megfigyelték a lelkészeket, hogy kivel beszéltek, mit mondtak a szobában egymás között,

⁴⁶ Uo., 130–132.

⁴⁷ Uo., 153.

⁴⁸ Uo., 165.

⁴⁹ Uo., 249.

⁵⁰ Uo., 360.

baráti körben, a gyülekezetben. Megállapította, hogy a református egyház tele van „papi-spionokkal, besúgókkal”⁵¹

Balla több levelében is kitér a falvakban zajló társadalmi küzdelemre. „A nemzet-rontás súlypontja kb. öt esztendeje áthelyeződött a magyar falura. Be kell látnotok, hogy nem tudja a párt és az államhatalom a legkíméletlenebb terrorral sem kiforgatni és megmérgezni a magyar falut. A legfőbb emberi akadály ennek – ha kimondják, ha elhallgatják – a lelkipásztor.” Balla szerint tehát a lelkészeket kell megnyerni az ügynek, mert akkor sikerülhet a „magyar föld bolsevizálása”. Ezért építették ki a lelkészi átképzőket, Berekfürdőt, Tahit, Balatonfüredet, amik szerinte pártiskolai utáztatokként működnek. Balla összehasonlítja a pártiskolákat a református lelkészi átképzőkkel, és arra jut, hogy alig van különbség köztük: a pártfőiskolán a tömény bolsevizmust tanítják, a lelkészi átképzőkön a „felhígított és evangéliummal kevert kommunizmust”. A pártiskolákban a fő téma ekkoriban a termelősövetkezeti kérdés volt, így a lelkészi átképző központi témája is e köré épült.⁵² A lelkészi átképzőn Dobi Istvánnak a termelősövetkezeti kérdéstről írt könyvét tanulmányozták.⁵³ A tanfolyam végére egészen nyilvánvaló lett, hogy az 1955-ös nyári lelkészi átképző célja a lelkipásztoroknak a termelősövetkezetek mellé állítása volt. 1955-ben a hatalom a falu felé fordult, és intenzíven a téészesítés mellett kampányolt, ami a falusi emberek előtt megbukott. Az állam ezért a témában az egyházakat mozgósította, így az egyház lett a termelősövetkezeti mozgalom zászlóvivője:

„A falusi lelkipásztorra hárul a felelősség, hogy ezt a magyar földön teljesen megbukott ügyet diadalra vezesse. Eddig is nehéz és kényes helyzetben volt a falusi lelkipásztor. Tőle várták, hogy megmagyarázza, vagy legalábbis érthetővé tegye a kíméletlen falusi osztályharcot. Egyházkormányzatunk az államhatalom minden akciójához – békeharc, kölcsönjegyzések, mezőgazdaság fejlesztés, Hazafias Népfrent dicsőítése, majd lejáratása – valósággal bérbe adta a református templomok szószerékét. Palástos agitátorrá minősítette a lelkipásztort. És most ránehezedik a kolhozosítás terhe! Az egyházkormányzat követeli, az államhatalmi szervek nem mondják, de elvárják ezt a munkát. Minden falusi lelkipásztor előtt a gyötrő probléma: vagy engedetlenségbe esik, vagy hitelvesztetté válik a népe előtt. Az

⁵¹ Uo., 256.

⁵² Uo., 154.

⁵³ Dobi István: *A parasztság jövője a szövetkezet*, Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1955. című könyvéről van szó.

egész tszcs-kérdés egyházi vonatkozásban nem egyéb, [...] mint a lelkipásztorok kompromittálása az egész nemzet előtt.”⁵⁴

Balla Árpád nagyon tisztán látta, és pontosan leírta a szovjet megszálláson alapuló kommunista pártállam és a vele együttműködő egyházvezetés bűneit, káros tevékenységét és azt, hogy a magyar nép és a református egyház tagjainak zöme ezzel nem ért egyet. A leveleiből azokat a részeket igyekeztem a tanulmányomban összegyűjteni, amelyekben a téészesítéssel kapcsolatos véleményét fogalmazta meg. A falvak átalakítására az egyházvezetés éveken át igyekezett felkészíteni a lelkészeket, mindenkibe igyekeztek belevetni, hogy a közös gazdálkodás a legmagasabb rendű paraszti életforma. Balla Árpád ezzel szemben leírta, hogy a téészesítés bűn a vidéki gazdatársadalom ellen, a falvakban, az emberek elszegényednek, nyomorúságos, kiszolgáltatott körülmények közé kerülnek, és ehhez az egyház nem nyújthat támogatást. Ebben a helyzetben Balla szerint a lelkipásztornak oda kell állnia „a létükben, a hitükben, a lelkükben fenyegetett parasztság mellé”.⁵⁵ A lelkészeknek szembe kell fordulniuk az állampárt és az egyházvezetés nyomásával, tehát egyértelműen a markáns ellenállás mellett teszi le a voksát, amiért őt meg is büntették.

ÖSSZEGZÉS

Az 1950-es években a református egyházban a lelkipásztorok számára igen nagy megpróbáltatást jelentett a téészesítés folyamatában rájuk kényszerített agitációs szerep. A pártállammal együttműködő egyházvezetés elvárta tőlük az aktív, agitációs munkát, azt, hogy az egyház és a személyes tekintélyüket latba vetve győzzék meg a parasztságot a több generáció által felhalmozott értékekről (földről, vagyonról, értékrendről, kultúráról) való lemondásra. A lelkészekre nyomást gyakoroltak e szerep felvállalása érdekében, az egyház különböző fórumain (konferenciák, értekezletek, továbbképzések, egyházi sajtó, körlevelek), a feletteseiken, a megyei egyházügyi előadón, valamint a helyi tanácsi szerveken keresztül. A lelkészek döntő többsége tisztában volt vele, hogy a mezőgazdaság szovjet mintára történő átszervezése és ebben az egyház szerepvállalása, a vidéki református gazdatársadalom érdekeivel szemben áll. Tanulmányomban, az ebben a kényszerhelyzetben megfogalmazott lelkészi jelentéseket helyeztem el az együttműködés, szembenállás, ellenállás stratégiák mentén.

⁵⁴ Balla: „Szorultságomban – tág tért adtál”, 257.

⁵⁵ Uo., 250.

Ezek alapján megállapítható, hogy a lelkészek többsége nem a hatalom lojális kiszolgálását tekintette a megfelelő viselkedésformának, hanem az ellenállás, szembenállás stratégiáját választották, azaz a gazdák mellé álltak.

A tanulmányom második részében három vidéki lelkipásztor hányattatásait mutattam be, akik szembenálltak a pártállam és az egyházvezetés téveszesítést támogató nyomásával. Mindhárman a gazdák, a parasztok oldalán álltak, ennek ellenére mégis tettek, mondtak olyat, ami miatt a híveik elfordultak tőlük, elvesztették a helyi közösség bizalmát, és áthelyezték őket egy új gyülekezetbe. Balla Árpádot a püspöke jelentette fel az egyházügyi hivatalnál, mert az egyház kiállását hiányolta a kulák presbiterek mellett, mire büntetésből egy kis gyülekezetbe került. Vargha Tamás volt esperes az egyházügyi hivatal terve alapján, a kunszentmiklósi tanácselnök bevonásával sikerült lejártni az egyháztagok előtt, mire az esperes kényszernyugdíjazta. Gara Józseftől egy nagyon rossz időpontban elmondott prédikáció miatt fordultak el a hívek, kiürült Tiszakécskén az egyházi élet, ezért őt is át kellett helyezni. Ezek a lelkészek a hívek melletti kiállás, a hatalommal való szembenállás ellenére, a gazdák, az egyháztagok szemében megbuktak, elvesztették a bizalmukat, így még az erkölcsi győzelem sem adatott meg nekik. Az ötvenes évek kommunista diktatúrájában a lelkészekre nehezedő sokféle hatalmi elvárás és az egyháztagok érdekének a védelme és a bizalmuk megtartása együttesen szinte lehetetlen feladatot jelentett.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL), Egyházmegyei iratok, Igehirdetések A/III c. 6., Lelkipásztorok tevékenysége a téveszesítés és a mezőgazdasági munkák kapcsán.
- Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára (KREL), Lelkipásztori adatgyűjtő ívek

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALLA Árpád: „Szorultságomban – tág tért adtál.” *Balla Árpád református lelkipásztor hagyatéka*, Szabadi István (szerk.), Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, 2012.
- BALOGH László–PÁLL László: *A Bácskiskunsági Református Egyházmegye 10 éve (1952–1962)*, Kecskemét, 1964.
- BALOG Zoltán: Vitairat a református egyházzól Magyarországon. *Beszélő*, 1989/2. szám. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/vitairat-a-reformatus-egyhazirol-magyarorszagon>

- GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon. 1945–1956*, Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Rubicon, 2011.
- KISS Réka: Legális–illegális–féllegális. Tiltott és túrt pasztoráció a református egyházban a hatvanas években. Források és a megismerés határai, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*, L’Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely – Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019, 239–273.
- LADÁNYI Sándor: A református egyház (1919–1944), in Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*, II. kötet, Szekszárd, Babits, 2000.
- LADÁNYI Sándor: *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–1957-es esztendőkhöz történetekhez. Dokumentumok a Református Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből*, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2006. 29–30.
- NAGY Károly Zsolt: „A szív teljességéből szól a száj.” „Tikkek” és „kacsintások” a (kulturális) ellenállás értelmezésében, in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*, L’Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019, 273–295.
- RIGÓ Róbert: Kettős szorításban. A Bácskiskunsági Református Egyházmegye szerepe a kollektivizálásban (1952–1960), in Kiss Réka–Lányi Gábor (szerk.): *HIT 2018. Hagyomány, Identitás, Történelem*, L’Harmattan–Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutatóintézet Reformáció Öröksége Műhely–Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2019, 295–315.
- RIGÓ Róbert: Kényszerkollektivizálás Kecskemét térségében, in Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 103–121.
- SÁRAI SZABÓ Katalin–BALOGH Mihály (szerk.): *Egy református lelkész és felesége a 20. században. Vargha Tamás és Vargha Tamásné Magay Mária élete és munkássága*, Debrecen, Magyarországi Református Egyház Zsinati Hivatala, 2016.
- SOÓS Viktor Attila: Az egyházak és a kényszerkollektivizálás. Egy 1962-es felmérés szempontjai és összefoglaló megállapításai, in Galambos István–Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019, 167–182.
- SZABÓ Bence: Az Állami Egyházügyi Hivatal működése Bács-Kiskun megye területén, az 1950-es évtized első felében. A tanulmány jelen kötetben jelenik meg.
- SZABÓ Bence: A (református) hitélet keretei a Kádári konszolidáció időszakában, Bács-Kiskun megye területén. (kézirat)

ÖTVÖS László: Az ORLE utolsó főtitkára, in Szabadi István (szerk.): „Szorultságomban – tág tért adtál”. Balla Árpád református lelképásztor hagyatéka, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár, 2012, 485–498.

INTERJÚ

Interjú Varga László nyugalmazott református lelkésszel, az interjút Kriskó János készítette. (kézirat)

ABSTRACT

Róbert Rigó: *Pastors during the Period of Socialist Reorganization of Agriculture*

In the 1950s, the agitation role forced on Reformed pastors in the process of establishing cooperatives was a great ordeal for them. The church leadership, cooperating with the totalitarian state, expected them – using the church and their personal authority – to be active in agitating and persuading the peasantry to renounce the values (land, wealth, values, culture) accumulated by several generations. The vast majority of pastors were aware that the reorganization of agriculture according to the Soviet model and the involvement of the church in it was contrary to the interests of the rural Reformed farming society. In my study, place the pastoral reports on this situation of coercion along strategies of cooperation, opposition, resistance. Based on these, it can be stated that the majority of pastors did not consider the loyal service of power to be an appropriate attitude, but chose the strategy of resistance, that is they sided with the farmers.

In the second part of my study, I present the trial of three rural pastors whom the totalitarian state and church leadership kept under pressure to make them support the establishing of cooperatives. All of them stood on the side of the farmers, the peasants, yet they said something that made their believers turn away from them, they lost the trust of the local community, and were relocated to another church. In the Communist dictatorship of the 1950s, the many different expectations of power placed on pastors, the protection of the interests of church members and the maintenance of their trust were an almost impossible task.

Keywords: totalitarian state, collectivization, practice of pressure, Hungarian Reformed pastors, cooperation, opposition, resistance